

Valdur Mikita

Lisan kolm täiendust metsa kultuurilise funktsiooni vaatenurgale. Inspireerivam tundus neid olevat lahti kirjutada pigem võimaluste kui probleemidena, kuna kirjeldatud nähtused pole otseselt metsanduslikud. Samal ajal mõjutavad ja kujundavad need metsade kultuurilist tähendust üsna suurel määral.

Konkreetsete probleemide keeles võiks need sõnastada järgnevalt:

1. Looduslikele pühapaikadele on võimalik anda tänapäevane tõlgendus läbi metsa ja tervise omavaheliste seoste
2. Hajatalude puhul tuleks 200 m raadiuses kasutada püsimetsanduse võtteid, mis tagaks kodumetsa säilimise kaitsemetsana (kodumets on pärandkultuuri objekt)
3. Tarvis on läbi viia põhjalik eestimaalaste loodustunnetuse uuring, mis aitaks lahti mõtestada looduse tähendust rahvuslikus identiteediloomes

METS JA TERVIS

Vastus küsimusele, kas eestlased on metsarahvas, sõltub peamiselt sellest, kellega ennast võrrelda. Korowaidega võrreldes ilmselt pole, brittidega võrreldes on aga eestlased täitsa korralik metsarahvas. Metsarahva idee tõi eestlaste kultuuripilti 1930datel aastatel Oskar Loorits, kes laenas selle mõtte geograafililt ja hilisemalt Tartu Ülikooli rektorilt Edgar Kantilt. Ei ole saladus, et Pätsu-ajal tundus mõte eestlastet kui metsarahvast paljudele rahvuskaslastele üpris imelik.

Kasulik oleks seega uurida mõnda analoogilist juhtumit, kuidas mõnest rahvast on lühikese ajaga saanud n-ö metsarahvas, kuna eestlastega näib olevat just nii läinud. Kui otsida samasugust üht rahvust metsa poole suuvavat identiteedinihet, siis pakub põnevat võrdlusmaterjali näiteks Jaapan. Jaapan võiks mitme aspekti poolest olla metsa kultuuriliste ja sotsiaalsete külgede väärtustamisel Eestile tähelepanuväärivaks eeskujuks. Ka jaapanlastel võttis aega umbes kolmkümmend aastat (sama palju kulus aega ka Oskar Looritsal), et luua identiteedi mõttes olemuslik side metsamaastike ja rahvusliku eneskuvandi vahele. Jaapanlastest näib tõepoolest tänu *shinrin-yokule* (tõlkes "metsakümbel") mõnekümne aastaga saanud maailmakultuuris märgilise staatusega metsarahvas.

80-datel otsis Jaapan ideed, kuidas üha linnastuv ja loodusest kaugenev inimene taas metsa viia. Selle tarvis loodi üle Jaapani poolsada *shinrin-yoku* keskust, mille eesmärgiks oli ühendada jaapani rahvausust pärinev šintoisitlik praktika tänapäevase teadusuuringutel põhinev tervisekäitumisega. Katse ühendada iidne kultuur kaasaegse inimese maailmapildiga langes viljakasse pinnasesse ja tänapäeval on ilmunud kümneid raamatuid jaapani metsakümbeluse kohta, lisaks sadu teadusartikleid. Üks konkreetne lisaväärtus, mida selline projekt kaasa tõi, oli suur rahvusvaheline huvi metsa ja tervisega seotud teadusuuringute vastu. Tänapäeval on metsa ja tervise suhete kohta avaldatud teadusuuringute lipulaevaks kujunenud Jaapan ja Lõuna-Korea, viimasel aastakümnel ka Põhjamaad.

See on võimaldanud jaapanlastel tabada ühekorraga mitut kärbest ühe hoobiga: praktiseerida ühelt poolt oma vana kultuuri, teiselt poolt edendada kaasaegset tervisekäitumist ning viimaks kujundada sellest ka arvestatav rahvusvaheline tunnusmärk. Kuna eestlaste ja jaapanlaste loodustunnetuses võib leida üsna palju ühiseid jooni (näiteks looduse hingestatus), siis kõnetab metsa teraapiline aspekt kahtlemata ka eestlasi. Eestlaste ja jaapanlaste sarnasel loodustunnetusel on üsna selge põhjus: vanal eestil rahvausul on rohkesti ühisjooni vana jaapani rahvausu šintoisimga. Mõlemad on animistlikud usundid, kus puuduvad kanoonilised tekstid ja kindel usupraktika – see võib eri aegadel ja eri kogukondade puhul võtta üsna erineva kuju.

Jaapani analoogia peale mõtlemine võiks kätte näidata ühe võimaliku suunda, kuidas eesti kultuuri jaoks oluline looduslike pühapaikade temaatika võiks tänapäeva maailmas edasi kanduda. Kõigi muudel oluliste aspektide kõrval olid looduslikud pühapaigad ka teraapilise iseloomuga. Pärimuslike pühapaikade rituaalid olid esmajoones raviotstarbelised, olgu siis mõelduna hingeraviks või füüsilise tervise korrastamiseks. Just see loob võimaluse ühendada vanem kultuurikiht tänapäevase hingeravi ja tervisekäitumisega, umbes nii nagu on üritanud teha jaapanlased. Meie kultuuriline järjepidevus kulgeb vanemast looduslike pühapaikade pärimusest veel üsna hästi säilinud rahvameditsiinini, mida markeerib näiteks ravimtaimede tähtis positsioon roll tänapäeva kultuuris.

Nii tsaariaegses metsaseaduses kui ka esimese Eesti Vabariigi metsaseaduses olid eraldi välja toodud kuurortite ümber asuvad tervishoiu metsad, mis evisid omaette kaitsemetsade staatust. Nüüd, kus looduse ja tervise olulist seost on eraldi rõhutatud ka tänavuses Rahvusvahelises Elurikkuse ja Loodushüvede Koostöökogu aruandes, on see minevikku ulatuv kultuurikiht muutunud taas tähendusrikkaks.

On üpris hästi tõestatud, et metsaskäik mõjub iseäranis hästi depressiooni ja ärevushäirete korral, tugevdab inimese immuunsüsteemi ja mõjub hästi tema südame-veresoonkonnale. Need muutused toimivad füsioloogilisel tasandil ja ei sõltu üldjuhul sellest, mida inimene ise asjast arvab või millist kasu usub ta ise metsas jalutamisest saavat. Lisaks eelistavad inimesed mingil seletamatul põhjusel just vanu metsi, see on välja tulnud ka eesti metsavaadete uuringus. Inimesed hindavad vanu ja suuri puid ning põlised loodusmetsad näivad meile teadmatul põhjusel olevat ka teraapilise iseloomuga.

Eesti inimeste loodus- ja tervisekäitumise trende prognoosides tuleks arvestada ka ühte spetsiifilist erijoont, mis Jaapanis on pigem erand kui reegel – see on müttamine maa- või suvekodus. Võiks öelda, et eestlaste *shinrin-yoku* on maakodu. Kui keegi võtaks näiteks uurida, kas metsas jalutamisel või maakodus toimetamisel võiks olla sarnane positiivne mõju inimese tervisele, siis võib prognoosida, et vastus oleks tõenäoliselt jaatav. Eestlase meditatsioon seostub sageli pigem porgandipeenra ja aianurgas kõpisemise kui iidse šintoistliku või zen-budistliku praktikaga, ent nii filosoofilises kui puhtfüsioloogilises mõttes ei pruugi need tegevused üksteisest olemuslikult väga palju erineda. Koduõues praktiseerib eestlane mitmel erineval moel oma vana läänemeresoomelist kultuuri ja intuiitiivselt tunnetab vähemasti 100 000 inimest, et see on nende jaoks maailma kõige parem asi. Maa- ja suvekodundus on hobi, millega on Eestis hinnanguliselt seotud umbes paarsada tuhat inimest. Avamaastiku ja metsa piiril asuv vana talukoht annab võimaluse tegeleda jõudumööda nii aianduse, potipõllunduse

kui metsaandide kogumisega, lisaks arendada oma ilumeelt vanade ja uute ajakihtide kokkusobitamiseks. Vähemasti vanemate inimeste jaoks on sellest kujunenud üks olulisemaid loomingu pärismaiseid vorme, mis hoiab inimesi nii füüsiliselt kui vaimselt aktiivsena veel kõrges vanuses.

METS JA LOOMING

Hajaasustus ja vähese inimhõluga maastikud annavad eesti maakodudele Euroopa kontekstis tuntava lisaväärtuse. Positiivse tegurina tuleb arvesse ka Eesti kompaktsus, st need piirkonnad asuvad linnadele suhteliselt lähedal. See võimaldab paljudel inimestel harrastada nii modernset kui arhailist elustiili. Maailmas on palju inimesi, kelle kodu asub parkmetsas. Kuid selliseid, kus maja kõrval asub vääriselupaik, kus läheduses elutsevad näiteks kotkad või suurkiskjad või asub puutumatu rabamassiiv – niisuguseid on väga vähe.

Metsamaastikes peidus olev elurikkus on vaimselt rikastav, see tõmbavad ligi intellektuaalset kapitali. Põlised talukohad on suutnud pika aja vältel integreerida loodust ja vaimukultuuri. Neis paikades asuvad suvekodud, maakodud või päriskodud kehastavad inimese jaoks tänapäeva maailmas hinnatud vääriselupaiku. Kipume unustama, et ka neid tuleb kaitsta. Paljudest neist on saamas omamoodi väikesed ja intiimsed looduskaitsealad (suvekodusid hooldatakse tihti nagu pärandkooslusi), olles samal ajal ka olulised kultuurikantsid.

Seega toimivad suured metsamassiivid ja looduskaitsealad muuhulgas ka omalaadse migratsioonipumbana, tõugates tagant uut maahõivet. Seda tüüpi mõtlustalud ja mõtlusmetsad osutavad üksiti ka sellele, kui palju eesti kirjandust, muusikat või teadusmõtet on sündinud ranna- ja rabamaastike või vanade loodusmetsade serval. Teadlaste ja loomeinimeste suvekodudel on sageli ka omalaadne teaduse (kultuuri) tippkeskuse funktsioon. Mingil ainult neile teadaolevatel põhjustel eelistavad paljud rahvusvahelised vaimusuurused külastada poolmetsikuid eesti teadlaste või loomeinimeste suvekodusid. Nii saavad maakodudest teinekord hoopis globaalsed mõttekojad, sellist teist isetekkelisi maailmatasemel infrastruktuuri võib-olla polegi Eestist rohkem välja kasvanud.

Sel moel on teadlaste suvekodud mõnes mõttes üle võtnud kunagise mõisate funktsiooni. Baltisakslaste hulgas levis 19. sajandil märkimisväärne loodushuvi, seda soodustas mõisate looduskaunis asukoht ning haritud inimeste seltskondlikud koosviibimised, kus omavahel mõtteid vahetati ja teadmisi jagati. Sellel taustal sündis Eestimaa pinnal tähelepanuväärne hulk teadus- ja loodusmõtet ning loodusuurijate hobiteadust.

Kui pöörduda mõisate juurest talukondliku elu-olu juurde, siis on selgesti näha, et silmatorkav osa vanemast rahvaluulest on tihtipeale sündinud metsa või üksikpuude loomingujuhatusel. Üheks kõige inspireerivamaks ja loomingujuhatusel tegevuseks näib talupojakultuuris olevat õitsilkäimine, mis on pika aja vältel turgutanud suulise pärimuse levikut ja elujõudu. Ka tänapäeval on üsna tähelepanuväärne, kui sageli tõuseb esile mets kultuurikeskkonna loomise funktsioon. Kuna metsa on Eestimaal

ajalooliselt alati rohkesti olnud, siis on paratamatu, et varem või hiljem läheb Eestis kõik metsa. Ilmekaks näiteks on suvelavastused (metsa läinud teater), milleta ükski korralik kultuuriinimene oma suve ette ei kujuta. Pole olemas kultuurivormi, mida ei saaks kuidagiviisi metsa viia ja Eesti pakub selles vallas üpris originaalseid näiteid, olgu selleks kasvõi iga-aastane klassikalise muusika päikesetõusukontsert Jaanipäeval Hüpasaare rabas. Eestis tuleks ettevaatlikult ja mõistuse piires soodustada loodushoidlikku kultuuritegevust metsas, kuna sellest on kujunemas loomulik osa uuemast Eesti identiteedist.

Tulles tagasi suvekodude kui kultuurikantside juurde, siis tuleb tõdeda, et tänapäevane maailm otsib aktiivselt võimalusi seda tüüpi maailmaga suhestumiseks: õuesõpe ja metsateraapia on paljuski tegelikult hästi unustatud vana. Meil on olemas pärismaised analoogid ajadele ja nähtustele, mis pakuvad maailmas suurt huvi. Probleem näib olevat pigem selles, et me ei oska neid ise piisavalt väärtustada ja mõtestada. Ei ole võimatu, et aja kulgedes võib ka inimese vääriselupaikadest saada omanäoline humaanse elurikkuse tuumalade võrgustik, midagi praeguse Natura 2000 sarnast.

Seega võib metsa ja tervise, metsa ja loomingu omavaheline sidumine aimata võib-olla ette ka tulevikutrende. Kuigi täna veel puudub arvestatav teooria metsa ja tervise, metsa ja kognitiivsete võimete vastasmõju seletamiseks, on arukas tunnistada, et elurikkusel on kahtlemata teatav mõju nii inimese tervisele kui aju kognitiivsele võimekusele. Vähemasti kehtib selline seos osade inimeste puhul. Edward Wilsoni välja pakutud biofiilia-kontseptsioonil võib olla ka realselt mõõdetav alus.

On ammu teada, et avastuslik keskkond mõjub närvisüsteemile toniseerivalt ja seda kõikide loomade, kaasa arvatud inimese puhul. Siiani on jäänud lõpuni selgusetuks, milline mehhanism seda vahendab. Üks niisugune kandidaat võiks olla hiljuti avastatud ajurefleks – lahknevusnegatiivsus ehk *mismatch negativity* (MMN). See on spetsiifiline ajulaine, mis tekib vastusena ootamatule stiimulile mingis standardstiimulite reas. Selle ajurefleksi kaudu sondeerib inimene ümbruskonda isegi magades. Näiteks kella tiksumist ja automüra inimene ei kuule, sest see on aju seisukohalt korduv ja etteaimatav muster. Kui aga radar korjab üles midagi ebatavalist, lülitub sisse tähelepanu, et välja selgitada, millega on tegemist. Nii on MMN justkui tähelepanu juhtimiskeskus, mis ütleb inimesele, kuhu suunata teadvuse fookus.

MMN-ist on saanud tänapäeva aju-uuringute kullasoon, kuna see moduleerib muu hulgas ka inimese kognitiivset võimekust. Inimese aju on kujundatud sedaviisi, et niisuguse "lülitusega" kaasneb sageli ka meeldiv kogemus. Uudishimu on selle meelikõitva kogemuse eelaimus. Sellel seosel põhineb loomulik õppimisvõime, teiste sõnadega suunab MMN inimest rikaste ja avastuslike keskkondade poole. Sarnaste ja korduvate stiimulitega ümbrus muutub kiiresti tüütuks ja igavaks, andes inimesele märku lahkumiseks ruineerivast ja juhmistavast keskkonnast. Näiteks mets, kunstiteos ja hea huumor on selle poolest sarnased, et need on närvisüsteemi jaoks avastuslikud mustrid. Paljudel on sarnane kogemus, et hämaras metsas liikudes tekivad justkui silmad selja taha, ka seda tüüpi erksusseisundil võib olla mängus MMNi käsi. Samamoodi võib MMN vahendada ka inspiratsiooniseisundit. Tõenäolistel on inimestel, kelle on hea intuitsioon või kes on millegi suhtes hüpersensitiivsed, see automaatne ajurefleks sünnipäraselt väga hästi arenenud.

METS JA IDENTITEET

Eestlane tajub oma kultuuri sageli läbi konkreetse maastiku, st kodu mõiste on läänemeresoome kultuuris olemuslikult seotud maastikega. Kuna maastikud ja maastikuvaated on kõige vanem osa eesti kultuurist, on need sümboolselt konserveerinud nii eestlaste elutunnet kui identiteeti. Intensiivne metsade raiumine viimasel paaril aastakümnel on kaasa toonud mastaapse maastike muutuse, mida pole kunagi varem eesti rahva ajaloo juhtunud – vähemasti mitte nii lühikeses ajaskaalas. Inimesed tajuvad metsamaastike kiiret muutumist identiteedirüüstena. Nii on metsade ümber toimuv teatud vaatenurgast lahing identiteedi pärast.

Sajandite jooksul on kujunenud üheks eesti märgiks mets. Liivimaa suured metsad saavutasid oma märgilise ja isegi pooleldi müütilise staatuse juba keskajal. Ka tänapäeval pole eesti keele kõrval välja tuua ühtegi teist olemuslikku substantsi peale metsa, mis samasuguse sümbolse väega ühendaks omavahel eestluse, looduse ja kultuuri. Metsad ja rabamaastikud on Eestis väga olulisel kohal nii üksikisiku kui riigi identiteediloomes ja selliseid riike pole maailmas tänapäeval kuigi palju. Enamiku riikide looduskuvand sünnib kas ligipääsmatutest mäestikest või siis turiste ligimeelitavatest rannikualadest.

Identiteediloomes seisukohalt tuleks eraldi rõhutada Lõuna-Eesti sensitiivset positsiooni. Lõuna-Eesti (täpsemalt Liivimaa) on ajalooliselt olnud metsasem ja korilusega tugevamini seotud ala, mis on kujundanud ka nende ajaloolist identiteeti. Siin avaldub erinevus põhja- ja lõunaestlaste vahel: saareelanike ja põhjaestlaste identiteet jaotub nii metsa kui mere vahel, sellal kui lõunaestlaste jaoks on mets ainus maastikulise identiteedi looja. Rändrahnud ja meri ei seostu lõunaestlastel kodutundega, seetõttu ei sobi need ka parima tahtmise juures Eesti märgiks. Mets on Lõuna-Eesti identiteediloomes ülimalt oluline, kaudselt avaldub see täna ka tugevas vastasseisus tselluloositehase rajamise vastu Lõuna-Eestisse.

Metsa kultuurilise funktsiooni seisukohalt on kõige olulisem “metsatüüp” kahtlemata kodumets. Kodumets oma rikkaliku pere- ja kohapärimusega on eesti kultuuris aegade vältel kujunenud paikkondliku mälu ja identiteediloomes epitsentriks. Just kodumetsa fenomen osutab metsamaastikule kui olulisele kultuurilise järjepidevuse hoidjale. Siinsele kultuuriruumile on iseloomulik, et maastikku käsitletakse loomuldasa kodu orgaanilise osana. Sellel põhineb ka maakodu märgiline tähendus eesti kultuuris. Võib öelda, et kodumets on reservuaar, mis on alal hoidnud mitmed arhailised metsa funktsioonid – nii sakraalse, teraapilise kui pärimusliku. See on kultuuriliselt kõige enam laetud metsatüüp Eestis. Üksikisiku, perekonna või suguvõsa seisukohalt on kodumets kõige olulisem pärandkultuuri objekt.

Tähelepanuväärne on see, et tänapäeval on paljud endisaegsed metsa kultuurilised funktsioonid, mis varem olid seotud kogukondlike looduslike pühapaikadega, üle võtnud ajapikku kodumets. Sellest on märkamatu saanud pärimuslike pühapaikade (Põhja- ja Lääne-Eestile omaste kogukondlike hiiekohtade ning Lõuna-Eestile iseloomulike talukondlike ahikotuste) analoog, mis on ennast kehtestanud elujõulise identiteediloomes elementina. Kuigi identiteediloomes praktikad on aja jooksul

muutunud, on seenel-ja marjulkäik, ravimtaimede korjamine, küttepuidu tegemine või lihtsalt metsas jalutamine ikka veel väga oluline identiteetiloov tegevus paljude tänapäeva inimese jaoks.

Üks suuremaid probleeme metsa ja identiteedi omavaheliste seoste kirjeldamisel on konkreetsete uuringute vähesus. Nii jääb metsa kultuurilise funktsiooni kirjeldus paratamatult belletristlikuks ja intuiitivseks. Eestlaste usu-uuringud näidanud, et tänapäeva eestlase usk on märgatavate animistlike ja panteistlike sugemetega. Selle seotust arhailise loodustunnetusega aga pole osatud välja tuua, eestlaste usulist kalduvust on kirjeldatud pigem sektantliku või parapsühholoogilise kurioosumina. Sellega on tehtud karuteene mitte üksnes eestlase usutunnistusele vaid rahvuslikule identiteediloomele üldisemalt. See, et eestlane ei oska oma usku kirjeldada, pole sugugi ebaharilik, vaid väljendusvormide paljususes ringi eksleva uusanimistliku usu tüüpiline olemisjälg. Kuna üle-euroopalised usu-uuringud hindavad seda kristluse kui euroopaliku "normusu" taustal, siis tundub niisugune usk paratamatult pentsik ja ebatäiuslik.

Kuna niisugust usuvormi harrastab uuringute järgi mingil kujul umbes 2/3 eestlastest, siis võib öelda, et eestlaste usk on midagi lekkiva animismi sarnast (Tim Ingoldi termin). Võib oletada, et seda "lekkivat animismi" praktiseeritakse sagedasti nii oma maakodus kui kodumetsas ning just see aspekt on märgistanud metsa sakraalse objektina. Eurobaromeetri uuringud võivad eestlaste usutunnistusest maalida küll üsna veidra pildi, kuid tegelikult on lekkivast animismist saanud hoopiski oluline looduskaitseline ressurss, mis üsna otsesel määral mõjutab ka mõttevahetust eesti metsade üle.

Nii on mets paik, mille puhul inimestele näib, et just seal saavad nad praktiseerida oma vana kultuuri, olgu pealegi, et selle praktiseerimise olemus jääb inimesele endale sageli kaunis hämaraks. Siiski näib olevat u 150 a jooksul toimunud Eestis looduslike pühapaikade transformatsioon kodulähedasteks kogemusmetsadeks. Seetõttu on mets säilitanud eesti kultuuris teatud pühakoja funktsiooni, eestlase jaoks on mets ikka veel sakraalse tähendusega.

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et metsamaastike ja metsavaadete muutumine puudutab paratamatult nii eestlaste usku kui identiteeti. Seega mõjutavad eesti metsandust täna suurel määral hoopiski mittemetsanduslikud probleemid. Selle lahtimõistmiseks tuleks aga esmalt põhjalikult uurida eestlaste animistliku loomuga loodustunnetust ja sellel põhinevat identiteeti.